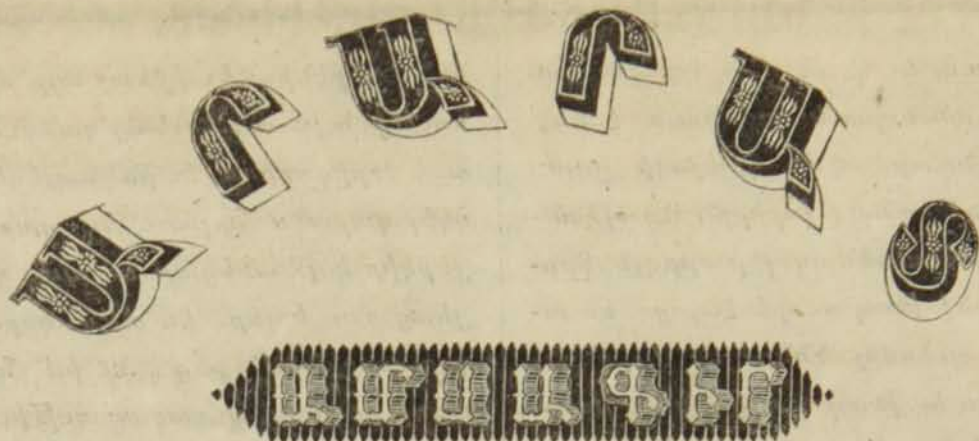

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ.

ԹԻԻ Ը. — ՇՐՋԱՆ Թ.

1876

ՏԱՐԻ Թ. — ՕԳՈՍՏՈՍ 54

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

Ս. Է. ՋՄԻՆԻՆ

ԿԱՄ

ՀԱՅԵՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՒ ՀԱՅԵՍՏԱՆԵԱՅՑ.

Ա.

Ո՛չ բնաւ գտանի հաւասարակշռութիւն իւրիք կաթուղիկոսացն անուանելոց յԱղթամար եւ ի Սիւս ընդ Կաթուղիկոսաց Էջմիածնի, որպէս եւ ապացուցանի իսկական հանգամանօք սկըզբնաւորութեանցն իւրաքանչիւրոց նոցա եւ աթոռոց նոցին ըստ այնմ կոչմանց:

Կաթուղիկոսութիւնն Էջմիածնի ըսկսանի ի սրբոյն Գրիգորէ մեծէ Պարթեւէ, որ յետ նախկին լուսաւորչի նախահաւատ թագաւորին Հայոց սրբոյն Արգարու սրբազան Առաքելոյն Թագ-

դէոսի եւ յաջորդաց նորա Ադգէի, Թէոփիլոսի եւ Ղեւոնդեայ՝ եղեւ լուսաւորիչ Հայաստան աշխարհի եւ սրբոյն Տրդատայ թագաւորին Հայոց հաւատովք Աստուածգիտութեան յամի 301, եւ Աստուածային յայտնութեամբ հըրաւիրեալ ի գերագոյն պատիւ Մեծ Քահանայապետութեան՝ եղեւ Առաքելասարաս Առաջնորդ հաւատոյ եւ Կաթուղիկոս ամենայն Հայոց յամի 302:

Նոյնպէս եւ տեղի կաթուղիկոսական Աթոռոյ Արարատեան յառաջ քան ըգքահանայապետութիւնն սրբոյն Գրիգորի Հայոց լուսաւորչի՝ Աստուածային յայտնութեամբ նշանակեցաւ Աթոռ Մեծ Քահանայապետութեան ամենայն Հայոց:

Յաղագս այսպիսի Աստուածային յայտնութեանց տեսիլ ոքանչեւի նորին սրբոյն Գրիգորի լուսաւորչի քարոզեալ եւ հրատարակեալ նովաւ վասն Էջմիածնի Արարատեան Կաթուղիկոսա-

կան Աթոռոյ եւ վասն մեծ Քաջանայապետութեան նորա եւ ամենայն Հայոց՝ առաւել ընդարձակ եւ հրաշալի յոյժ՝ մարթ է ընթեռնուլ ի գիրքն Ագաթանկեղոսի, որ է ատենագիր սրբոյն Տրդատայ մեծի թագաւորի Հայոց, եւ ականատես պատմիչ ծննդեան եւ սննդեան նորա եւ թագաւորելոյն եւ մատնելոյն երկոտասան անտանելի չարչարանաց զսուրբն Գրիգոր եւ արկանելոյն զնա յանդընդախոր գուրն մահապարտաց ի գդեակ բերդին Արտաշատ քաղաքի մերձ յԱրարատ անուանեալ բոտլեղուի Հայոց Խորվիրապ, եւ ծննդեան եւ սննդեան սրբոյն Գրիգորի եւ համբերութեանցն նորա այնքան խստագոյն տանջանաց, եւ զամս 14 ապրելոյն կենդանի ի խորութեան գրին, եւ Աստուածահրաշ յայտնութեամբ ելանելոյն եւ լուսաւորելոյն զարքայն մեծ զՏրդատ եւ զամենայն զՀայաստան աշխարհ, ուր ի տպեցելումն ի Կոստանդնուպօլիս յամի 1709, յերեսն 327, բան սրբոյն Գրիգորի վասն սքանչելի տեսեանն իւրոյ նկարագրի լիագոյն հանգամանօք՝ յորմէ միայն տեսին նորա ի մասին Կաթողիկոսութեան Էջմիածնի եւ Կաթողիկոսական Աթոռ լինելոյն նորա համառօտեալ աստանօր, գտանի այսպէս:

« Երեւեցաւ ինձ տեսիլ անպատում սքանչելի ի հասարակել գիշերիս այսմիկ յորժամ գուք կայիք ի քուն, եւ ես էի արթուն եւ մտախորհ լինէի Աստուածային ողորմութեանցն ձեզ, յանկարծակի եղեւ ձայն սաստիկութեան, բացաւ խորանաշէն յարկն հաստատու-

թեան երկնից, եւ իջեալ այր մի ի նմանութիւն լուսոյ կոչեաց զանուն իմ, եւ ասէ՝ Գրիգորիս. եւ իմ նայեցեալ տեսի զկերպարանս նորա, եւ զարհուրեալ յերկիր կործանեցայ, եւ ասէ ցիս՝ նայեաց գու ի վեր, եւ տես զսքանչելիսս զոր ցուցանեմ քեզ: Եւ իմ նայեցեալ տեսի բացեալ զհաստատութիւնն երկնից, եւ զշուրսն որ ի վերայ նորա բաժանեալ յայսկոյս յայնկոյս՝ եւ լոյսն հոսեալ վերուստ ի վայր մինչեւ յերկիր հասանէր, եւ ընդ լուսոյն զօրք լուսեղինաց երկթեւեանք ի տեսիլ մարդկան անչափ բազմութեամբ, եւ ի տեսիլ ահաւոր մարդոյ բարձր եւ ահեղ որ յառաջոյ լուսեղինացն իջանէր ի վերուստ մինչեւ ի խոնարհ եւ ի ձեռն իւրում ուռն մի մեծ ոսկի, եւ էհաս ի յատակս երկրիս ի շինամէջ քաղաքիս եւ բազմ խեաց զթանձրութիւն լայնատարած գետնոյս. . . : Եւ տեսի ի մէջ քաղաքիս մօտ յապարանսն արքունի խարսխաձեւ, ճախարակաձեւ խարխիս ոսկի՝ մեծութեամբ իբրեւ զբլուր մի մեծ, եւ բարձր մինչեւ յոյժ, ի վերայ նորա սիւն մի հրեղէն եւ ի վերայ նորա թակաղաղ մի ամպեայ, եւ ի վերայ նորա խաչ լուսոյ: Եւ ես նայեցեալ զարմացեալ կայի: Եւ այրն որ յառաջնումն կարգաց ինձ եւ ցուցանէր ինձ զտեսիլն, ասէ ցիս, այր գու զի՞ կաս զարմացեալ, տեսիլ ցուցաւ քեզ այս, զի ի միտ առցես: Այն զի բացեալ են երկինք, գիտեան զի բացեալ են դրունք մարգասիրութեանն Քրիստոսի առ իւր արարածըս. եւ այրն ահաւոր եւ շքեղաւոր որ ունի զառաջն լուսոյն՝ եւ զուռն ոսկի

ի ձեռին իւրում, եւ բաղխեաց զսան-
դարամետս, տեսչութիւն Աստուծոյ է՝
որ հայի յերկիր եւ տայ գողալ, մերձի
ի լերինս եւ ծխեն: Եւ խարխսն ոսկի
որոյ վասն էր սիւն հրեղէն, եւ ի վերայ
սեանն թակաղաղ ամպեայ, եւ ի վերայ
նորա Խաչ լուսեղէն: Ոսկի խարխսն՝ է
վէմ հաստատութեան անշարժութեան:

Եւ սիւնն հրեղէն՝ Կաթուղիկէ եկեղեցի
է՝ որ ժողովէ զամենայն ժողովուրդս ի
միաբանութիւն հաւատոյ՝ ի ներքոյ թե-
ւոց իւրոց: Եւ թակաղաղն ամպեայ այն
է՝ որ ընդունելոց է զարդարսն յորժամ
թռիցեն ի գալստեան Տեառն վերանալ
ընդ առաջ նորա: Իսկ լուսաւոր Խաչն
որ ի նմա՝ ինքն մեծ Քահանայապետու-
թիւն է ի մէջ ժողովրդոց օրինակ Քր-
իստոսի պատկերին մարմնացելոյ Քա-
հանայապետութեան օծութեան Աս-
տուածորդւոյն: Եւ տեղին այն (ուր է
խարխսն ոսկի) տաճար լիցի Աստուծոյ,
եւ տուն աղօթից խնդրուածոց ամենայն
հաւատացելոց եւ Աթոռ Քահանայա-
պետութեան, եւ այն եւ այլն:

Եւ ահա ըստ այսմիկ տեսլեան իւրոյ՝
յայնմ տեղւոյ ուր ետես իջեալ յերկնից
այրն ահաւոր անհամար բազմութեամբ
հրեշտակաց եւ ուռն ոսկի ի ձեռին
իւրում, ուր էր եւ խարխսն ոսկի, եւ
ի վերայ նորա սիւնն հրեղէն, շինեաց
սուրբն Գրիգոր յամի 303 զմայր եկե-
ղեցին ամենայն Հայոց անդէն յԱրարատ
ի Վաղարշապատ քաղաքի, որ եւ ա-
նուանեցաւ վասն հոսանաց երկնային
լուսոյն ի յերկիր ի տեղին ուր կառու-
ցաւ՝ Նոդակաթ: Եւ վասն տեսչութեան
Աստուծոյ ահաւոր առնակերպութեամբ

իջանելոյն ոսկի՝ ուռամբ անուանեցաւ Էջ-
միածին: Եւ ըստ բանի հրեշտակին՝ թէ՝
սիւնն հրեղէն կաթուղիկէ եկեղեցի է,
անուանեցաւ Կաթուղիկէ, ըստ որոյ եւ
մեծ Քահանայապետութիւնն որ ի նմա՝
համաձայն այնմ կոչմանց՝ իւրումն Ա-
թոռոյ անուանեցաւ Կաթուղիկոս, որ
եւ վասն յայտնութեանցն՝ թէ ինքն
մեծ Քահանայապետութեան օծութեան
Աստուածորդւոյն, Կաթուղիկոսն Էջ-
միածնի ձեռնադրութեամբ երկոտասան
Արքեպիսկոպոսաց ընկալնու զօծումն
սրբարար իւղոյն Մեռոնի ի գլուխ իւր՝
հեղմամբ երեքտասաներորդ Արքեպիս-
կոպոսի նախապատուի ամենեցուն:

Նոյնպէս եւ վասն յայտնութեանցն՝
թէ տեղին այն Տաճար լիցի Աստուծոյ
եւ տուն աղօթից խնդրուածոց ամենայն
հաւատացելոց՝ եւ Աթոռ Մեծ Քահա-
նայապետութեան, եւ թէ Կաթուղիկէ
եկեղեցի է որ ժողովէ զամենայն ժողո-
վուրդս ի միաբանութիւն հաւատոյ ի
ներքոյ թեւոց իւրոց, յաւուրց անտի
լուսաւորութեան ազգի Հայոց հաւա-
տովք Քրիստոնէութեան, ամենայն բզ-
գըն Հայոց ի հեռաւորս եւ ի մերձաւորս
ընդ ամենայն տեղիս տարածեալք՝ որք
ճանաչեն զինքեանս հաւատոյ որդիս
սրբոյն Գրիգորի լուսաւորչի վերա-
պատուութեամբ սոյն սքանչելատեսիլ
յայտնութեանցն նման ճանաչեն զսուրբ
Էջմիածին, նշանակեալ ինքեանց առ
յԱստուծոյ իջմամբ Միածին Որդւոյն
անդանօր ի դաշտն Արարատեան՝ տեղի
սուրբ, Կաթուղիկէ եկեղեցի ժողովօղ
ամենեցուն ինքեանց միաբանութեամբ
հաւատոց ի ներքոյ իւրոյ: Տաճար Աս-

տուժոյ, Տուն աղօթից խնդրուածոց ամենայն հաւատացելոց, եւ Աթոռ մեծ Քահանայապետութեան ամենայն Հայոց: Նաեւ զԿաթողիկոսն էջմիածնի ճանաչեն միմիայն ըստ օրինաց Կաթողիկոս ամենայն Հայոց, Մեծ Քահանայապետ, օրինակ Քրիստոսի եւ պատկեր ճշմարիտ Քահանայապետութեան նորա, Աթոռակալ եւ Փոխանորդ սրբազան Առաքելոյն Թադդէոսի եւ սրբոյն Գրիգորի լուսաւորչի, գլուխ եկեղեցւոյ, Առաջնորդ հաւատոյ, Հայրապետ, Եպիսկոպոսապետ, Հովուապետ եւ Ծայրագոյն Պատրիարք ընդհանուր Ազգի Հայոց:

Այսպիսի արտօնութեամբ իւրեանց՝ Պատրիարքական Աթոռն էջմիածնի եւ Պատրիարքն Աթոռակալ նորին, վերապատուեալ յամենայն ազգէ Հայոց, յարատեւեն մինչեւ ցայսօր ժամանակի զամս 1527. յորս Պատրիարքունք օրինաւոր յաջորդութեամբք Աթոռակալք Արարատեան Աթոռոյ էջմիածնի շարակարգին ի պատմագիրս եւ ի ժամագիրքս Հայոց 134:

Բայց այսու ամենայնիւ անհանդուրժելի տառապանաց ի վերայ հասելոց Հայաստան աշխարհի եւ Արարատեան գաւառի յետ բարձման հզօր թագաւորութեան Արշակունեաց՝ որոց Աթոռ էր Վաղարշապատ քաղաք՝ ուր էր եւ Աթոռն Պատրիարքական էջմիածին, Աթոռակալք նորին, ընդհանրական Կաթողիկոսունք Հայոց ոչ եւս կարողացեալ կալ անդէն յԱթոռ իւրեանց յաղագս հզօրացեալ աշխարհակործան բռնակալութեանց բարբարոսաց, զտե-

ղի կախուին ուր եւ հնար լինէր կալ նոցա մասնաւոր ապահովութեամբ. եւ այսպէս քանի Կաթողիկոսք նստան ի Դուին քաղաքի, ոչ հեռի յէջմիածնայ անդէն յԱրարատ. յետ նոցա երեք Կաթողիկոսք յԱղթամար ի Վասպուրական գաւառին՝ ուր թագաւորէին Արծրունիք: Յետ նոցա Կաթողիկոսք ի յԱնի, ուր էր թագաւորութիւն Բագրատունեանց: Եւ յետ նոցա երեսուն եւ մէկ Կաթողիկոսք ի Կիւլիկիայ ի Սիս՝ ուր զօրացեալն էր թագաւորութիւն Ռուբենեանց: Եւ յետ նոցա յէջմիածին դարձեալ մինչեւ ցայսօր ժամանակի Կաթողիկոսք քառասուն եւ մէկ: Այլ յամենայն ուրեք ամենեքին նոքա որպէս Աթոռակալ Արարատեան Աթոռոյ սրբոյ էջմիածնի, եւ նովին առաւելութեամբ իւրեանց որպէս փոխանորդ սրբազան Առաքելոյն Թադդէոսի եւ սրբոյն Գրիգորի լուսաւորչի, եւ Կաթողիկոս եւ Պատրիարք ամենայն Հայոց:

Իսկ Կաթողիկոսք Աղթամարայ եւ Սոոյ ոչ բնաւ համարեցան կամ համարին այժմ ըստ օրինաց Կաթողիկոսք յաղագս այլազգական բռնութեամբ հեթանոսաց ապօրինաւոր սկզբնաւորութեանցն այնոցիկ հակառակաթոռ նշանակեալ օրինաւոր Կաթողիկոսութեան ամենայն Հայոց: Քանզի յամի 1113, ի զօրանալ իշխանութեան Ռուբենեանց ի Կիւլիկիայ ուր է Սիս քաղաքն՝ յորժամ առաջին Կաթողիկոսք՝ անդէն ընտրութեամբ Տեառն Բարսղի վերջին Կաթողիկոսի Անուոյ՝ եւ հաւանութեամբ բազմութեան Եպիսկոպո-

սաց, վարդապետաց եւ իշխանաց Հայոց օծաւ ի քսանամեայ հասակի Գրիգորիոս Պաշլաւունի յաղգէ սուրբ Լուսաւորչի՝ գերազանցեալ իմաստութեամբ եւ առաքինութեամբ առաւել քան ըզբազումս ի ծերոց՝ Արքեպիսկոպոսն Աղթամարայ Դաւիթ՝ նախանձեալ ընդ այն հաւանեցոյց զՀագարացի մահմետական իշխօղն Աղթամարայ ի կամս իւր, եւ ձեռնտուութեամբ նորա ժողովեալ զհինգ Եպիսկոպոսունս, հաճեցոյց եւ զմիտս նորա՝ յառաջ բերելով նոցա եւ ժողովրդոց վիճակի իւրոյ պատճառս, թէ աստ յԱղթամար նըստեալ են յառաջագոյն Կաթողիկոսք՝ որոց գերեզմանք եւս աստ են ահաւասիկ, եւ թէ գտանին աստէն նաեւ Աջ սրբոյ Լուսաւորչին եւ սեղան նորա, եւ քօղն եւ գաւաղանն, եւ գօտին մաշկեղէն եւ այլ նշանք սրբոց, եւ թէ աստ ի Վասպուրական էր յառաջագոյն Աթոռ Թագաւորութեան Հայոց Արծրունեաց, ըստ որոց արժան է լինել եւ Կաթողիկոս։ Եւ այսպէս ձեռնադրեալ ի նոցունց՝ նստաւ հակառակաթոռ անդէն յԱղթամար, ուր եւ հետեւէ այն յաջորդութիւն նորա մինչեւ ցայսօր ընդ զաշտպանութեամբ այնոցիկ Հագարացի իշխանաց, առանց ամենեւին մասնակցութեանց ամենայն նախագրեալ արժանաւորութեանցն Կաթողիկոսաց Եջմիածնի։ Նա իսկ եւ անհաւասարապատիւ ամենայն Արքեպիսկոպոսաց ձեռնադրելոց ի Կաթողիկոսաց Եջմիածնի ունելով ընդ իւր եւ զիւրքրիկ վիճակ ի միում՝ մասին Վասպուրականի ի շրջակայս վանիցն Աղթամարայ։

Նման նմին եւ յետ բարձման թագաւորութեան Ռուբենեանց ի Կիւլիկիոյ յամի 1375, նեղեալ եւ անդանօր յայլաղգական բռնութեանց Ամիրայից Եգիպտոսի եւ այլոց մահմետականաց Կաթողիկոսք Հայոց, միաբանեցան բազմութիւնք արեւելեան եւ արեւմտեան Արքեպիսկոպոսաց, Եպիսկոպոսաց, Վարդապետաց եւ իշխանաց Հայոց՝ վերադարձուցանել զԿաթողիկոսութիւնն անդէն ի սեպհական Աթոռ Մեծ Քահանայապետութեան ամենայն Հայոց ի Արթուղիկէն Եջմիածնին, եւ հրաւիրեցին զՏէր Գրիգոր Մուսաբեկեանցն՝ որ էր յայնժամ Կաթողիկոս ի Կիւլիկիայ՝ թողուլ զՍիւս եւ գալ յԵջմիածին, այլ նա ոչ յօժարեալ ընդ այն, եկաց անդէն ի Կիւլիկեայ՝ յորժամ հաւանութեամբ եւ հաճութեամբ ամենայն հոգեւորականաց եւ մարմնաւորականաց աղգի Հայոց յամի 1441, ընտրեցին Կաթողիկոս ամենայն Հայոց զՏէր Կիրակոս, եւ օծեալ զնա յԵջմիածին՝ զնա ընկալան առհասարակ՝ որպէս բնակիչք մեծին Հայոց՝ այնպէս եւ բնակեալքն ի մերձակայ սահմանս Կիւլիկիոյ, եւ յերուսաղէմ, յԱնատոլիոյ, ի Կոստանդնուպօլիս, ի Պոնտոս, ի Ղրիմ, ի Պարսս, ի Վիրս եւ յայլ տէրութիւնս՝ որք զԱթոռն Եջմիածնի միայն ճանաչէին հարազատ տեղի Կաթողիկոսութեան ամենայն Հայոց։ Այլ Գրիգոր Մուսաբեկեանց կացեալ անդէն ի Կիւլիկիայ վաճանեցաւ յամի 1447, յորժամ Կարապետ վարդապետ ոմն ի Սոոյ գիմեալ առ ամիրայն Կիւլիկիոյ որ իշխէր անդէն ընդ իշխանութեամբ Սուլտանին

եզիպտոսի: Եւ խոստացեալ նմա վճարել ամ քստ ամէ 300 դահեկան, էառ ի նմանէ զիշխանութիւն կաթուղիկոսութեան անդէն ի Սիս, որ եւ ընդ նոյին հարկատուութեամբ տեւէ մինչեւ ցայսօր առանց այլ ամենայն արժանաւորութեանց յատկացելոց օրինաւոր կաթուղիկոսութեան ամենայն Հայոց՝ Աթուակալի սրբոյ Լուսաւորչին սրբոյ կաթուղիկէ Էջմիածնի Արարատեան Աթուոյ՝ անուանեալ միայն կաթուղիկոս Կիւլիկիոյ:

Երկոքին նոքա՝ կաթուղիկոսն Աղթամարայ եւ կաթուղիկոսն Սոյոյ ոչ երբէք համարձակին անուանել զինքեանս Մեծ Քահանայապետ կամ Աթուակալ եւ Փոխանորդ սրբազան Առաքելոյն Թագդէոսի եւ սրբոյն Գրիգորի լուսաւորչի, կամ Գլուխ եկեղեցւոյ, կամ Առաջնորդ հաւատոյ, կամ Հայրապետ, Եպիսկոպոսապետ, Հօտապետ, Հովուապետ եւ Յայրադոյն Պատրիարք ամենայն ազգի Հայոց, այլ միայն զանունն կաթուղիկոսական կրեն մասնաւորաբար, առաջինն անուանեալ կաթուղիկոս Աղթամարայ, եւ երկրորդն կաթուղիկոս տանն Կիւլիկիոյ: Երկոքին նոքա օրհնեն զմիւսոն, եւ ձեռնադրեն զեպիսկոպոս, այլ ոչ ուրեք արտաքոյ վիճակի նոցին ընկալեալ ինին ի տիեզերատարած վիճակի ընդհանրական կաթուղիկոսութեան Էջմիածնի մինչեւ ցայսօր՝ ոչ միւսոն, ոչ եպիսկոպոսունքն, եւ ոչ քահանայք ձեռնադրեալք յեպիսկոպոսաց նոցին, այլ հաղիւ ուրեմն յանկիւնս ուրեք ի միջի գոեհաց ի ժամանակի անանցանելի հարկաւորութեանց բազում խլտ-

րութեամբ: Ձեն նոքա երկոքին առաւելապատիւ քան զԱրքեպիսկոպոսունս ձեռնադրեցեալս ի կաթուղիկոսէ Արարատեան Աթուոյ, եւ ոչ ընաւ զօրեն մերձենալ ինքնակամ ի անօրէնութիւնս ծանր կամ թեթեւ իրողութեանց վերաբերելոց առ եկեղեցի Հայոց՝ առանց նախադատութեանց եւ ընտրութեանց եւ վճռոց կաթուղիկոսին Էջմիածնի՝ որ միայն ճանաչի որպէս յամենայն ազգէ Հայոց՝ նոյնպէս եւ ի նոցունց՝ գլուխ սրբոյ եկեղեցւոյ Հայոց եւ հրամանատար ամենայն հոգեւորականաց նորին:

Եւ ըստ այսմ ոչ երբէք չէ բաժանեալ ազգն Հայոց յերիս Պատրիարգական նահանգս ըստ օրինաց քրիստոնէութեան իւրեանց, եւ վիճակաւորքն երկոքին յԱղթամար կամ ի Սիս, ոչ երբէք չեն կրեալ մինչեւ ցայսօր զանուն Պատրիարքութեան, այլ միայն զանունն կաթուղիկոս եւ այն արտաքոյ ազգական օրինաց՝ ըռնակալութեամբ հեթանոս իշխանաց՝ յաղագս արժանաւորութեանց իրիք իշխանութեան իւրեանց՝ այնմ կոչմանց նոցին կամ շահեկանութեանցն ի նոցունց(°), եւ չեն ունեցեալ իւրք զհաւասարութիւն ընդ Պատրիարգին Արարատեան Աթուոյ Էջմիածնի Այլ հաղիւ ուրեմն ըստ այլ անձնական արժանաւորութեանց իրիք իւրեանց ոմանք ի նոցունց զօրեն հաւասարել երբեմն ընդ նախապատիւ Արքեպիսկոպոսաց ձեռնադրելոց ի նմանէ, եւ աւելի եւս կաթուղիկոսն Աղթամարայ՝ որ յոյժ անշուք եւ անյարգ քան զկաթուղիկոսն Սոյոյ է՝ որպէս Արքեպիսկոպոս առաւել նուաստագոյն վիճակաւոր:

Եւ ապացոյց այսոցիկ առաքեմ՝ ընդ սմին զգիր կաթուղիկոսին Սոյյառ սրբազան Գրիգոր Արքեպիսկոպոսն Հայոց Բեառաբարխոյ՝ յամի 1816, ի սկիզբն Մայիսի:

Բ.

Հայք Տաճկաստանի չեն բաժանեալ երբէք յԱթոռոյ Էջմիածնի մինչեւ ցայսօր, եւ չէ ուրուք լուեալ երբեմն՝ թէ իցեն նոքա միաբանեալք ընդ վիճակաւորաց Սոյյ յառաջ կամ այժմ՝ որով եւ իցէ պատճառանօք, այլ միշտ գոյով նոքա անբաժան յԱթոռոյ Էջմիածնի եւ ի Կաթուղիկոսէ նորին, մինչեւ ցտիրելն Ռուսաց Արարատեան աշխարհին Հայոց՝ ուխտաւորք ի Հայոց Տաճկաստանի առանց պակասելոյ եկեալ են յերկրպագութիւն սրբոյ Տաճարին Էջմիածնի, եւ վարդապետք երուսաղէմի, Կոստանդնուպօլսոյ եւ այլ վիճակաց ընկալեալ են զձեռնադրութիւն Եպիսկոպոսութեան ի Սրբազնագոյն Եփրեմ Կաթուղիկոսէ նորին ի միջոցի 20 ամաց Պատրիարքութեան նորա աւելի քան զ40, ի թուոյ որոց են ներկայ Պատրիարքն երուսաղէմի Գաբրիէլ, եւ Պատրիարքն Պօլսոյ Կարապետ եւ նախորդն նորա Պօղոս, ընդ որս եւ ամենայն վիճակաւոր Արքեպիսկոպոսունք ի Թուրքաստան, ի Պարսկաստան, ի Ռուսաստան եւ յայլս՝ բաց յինէն եւ յերկից այլոց եղելոց յԷջմիածին: Եւ զՄիւռոն սրբաշար նա ինքն Եփրեմ Կաթուղիկոսն օրհնեալ անդէն յԷջմիածին ըստ ազգական սովորութեան ի ձեռն Արքեպիսկոպոսաց՝ Եպիսկոպոսաց եւ վարդապետաց Պատ-

րիարգական Աթոռոյն յիւրաքանչիւր յերիս կամ ի չորս ամս տարածեալ է ի Կոստանդնուպօլիս եւ յամենայն քաղաքս եւ ի գեօղս Տաճկաստանի անխափան մինչեւ ց1825 թիւ: Նոյնպէս եւ ի Կոստանդնուպօլիս եւ ի Վենէտիկ եւ յամենայն տաքարանս Հայոց ի գլուխս իւրաքանչիւր գրեանց տպեալ լինի Եփրեմ Կաթուղիկոս ամենայն Հայոց, որպէս եւ ի Ժամագիրքն տպեալ ի Կոստանդնուպօլիս ի յՅրթագիւղ ի նոյն 1825 ամի, որպէս ի սկիզբն նմանապէս եւ ի վերջն շարակարգեալ դանուանս Կաթուղիկոսաց Հայոց սկսեալ ի սրբազան Առաքելոյն Թագէտօէ եւ ի սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչէ, ի վերջոյ ամենեցուն նոցա տպեալ լինի 138-երորդ Կաթուղիկոս Տէր Եփրեմ, որ կայ այժմ եւ վարէ զիշխանութիւն Կաթուղիկոսութեան:

Եւ թէպէտ ի պատճառս Դաւթի յաջորդին Յովսէփայ չորրորդի եղեւ անհամաձայնութիւն ընդհանուր՝ յորժամ ամենայն ազգն Հայոց եղեալքն ընդ ամենայն աշխարհ ի Հայաստան, ի Թուրքաստան, ի Պարսկաստան, ի Ռուսաստան եւ յայլս՝ միաձայնութեամբ ընդ բազմութեան միաբանից Էջմիածնի՝ ոչ յօժարեցան ընկալնուլ զնա որպէս օրինաւոր Կաթուղիկոս ամենայն Հայոց եւ Պատրիարգ Արարատեան Աթոռոյ Էջմիածնի, այլ ոչ բրնաւ բաժանեցան յԱթոռոյ Էջմիածնի՝ եւ ոչ իւրք ցուցեալ է որ յամենայն միաբանութեանց Հայոց մինչեւ ցայսօր զնշան միաբանութեան ընդ վիճակաւորսն Սոյյ բայց Դոյն զԷ Դոյն-

Հասարակական Լայոց Ընդ Ռուսաց Լասն ա-
մենայն Լայոց է թուրքապահ ամենայնի-
զարհուրելի է յայտ մենակ ցայոց, որպէս վասն
պատրիարքութեան Յովսեփայ ոչ երբէք
համարձակեցան նորա յայտնել զհամա-
ձայնութիւն իւրեանց յաղագս պատ-
րիարքութեան նորա՝ զոր սիրէին առա-
ւել մինչեւ ոչ տէրութիւնն Օսմանցւոց
պարտաւորեալ ինքնին ի յառաջագ-
րութեանց Թամարով գեսպանին Ռու-
սաց ի Կոստանդնուպօլիս, գրեաց ըզ-
հրաման առ Պատրիարքն՝ եւ առ Քեց
ազգ անուանեալ հասարակութիւնն
Հայոց ի Կոստանդնուպօլիս՝ ինդրել յա-
նուն նորա զհրովարտակ Կաթողի-
կոսութեան: Նոյնպէս եւ վասն պատ-
րիարքութեան Եփրեմի, զոր ժողովն
Էջմիածնի հնարեցաւ հրաւիրել ի Ռու-
սաստանէ հրովարտակօք նորին բարձ-
րութեան ժառանգի տէրութեան Պար-
սից Ասպլաս միրզայի՝ առաքելով հրա-
ւիրակ կամ ի Ռուսաստան ղՌեթէոս
Արքեպիսկոպոս Էջմիածնի, հասարա-
կութիւնք Հայոց ի Կոստանդնուպօլիս՝
եւ չորս Պատրիարք նոցա յաջորդք
միմեանց ցայս վայր՝ որոց եւ երկուք
ի նմանէ իսկ ձեռնադրեալք, ոչ ինչ
իւրք կարողացան վստահանալ երբեմն
առ տէրութիւն իւրեանց եւ ինդրել
զհրովարտակ նորա յանուն Եփրեմայ՝
երկուցեալք ի չարաչար մատնութեանց
գարանակալաց ինքեանց, բայց ունե-
լով զնա մշտնջենապէս ամենայն ար-
ժանաւոր վերապատուութեամբ որ-
պէս օրինաւոր Կաթողիկոս եւ Գլուխ
սրբոյ Եկեղեցւոյ ամենայն Հայոց, եւ
կատարելով զամենայն զփոխադարձ

պարտաւորութիւն հօտի ընդ Հօտա-
պետի ըստ ամենայն վայելչութեանց
հաւատոյ Քրիստոնէութեան՝ սպասէին
յաջորդութեանց ժամանակի՝ կամ ըստ
օրինակի Յովսեփայ հովանաւորու-
թեանց հզօր տէրութեան Ռուսաց:
Բայց յամի 1825, յորժամ էր ի սուրբ
վանսն Հաղբատայ ի սահմանս Ռուսաց
ապահովացեալ Եփրեմ Կաթողիկոս,
Հիւսէին խան Սարգարն Երեւանու յետ
բազում յուսագրութեանց իւրոց եւ
յորդորանաց իբրեւ ոչ կարաց հաւա-
տարմացունել զնա եւ վերադարձու-
ցանել յԱթոռ իւր ի սուրբ Էջմիածնի,
ապա չարաչար ամբաստանութեամբ
զնմանէ յօրինեալ զգիր ի գիմաց ամե-
նայն միաբանութեան Էջմիածնի եւ
Հայոց Երեւանայ ըստ իւր հաճոյս առ
հասարակութիւն Հայոց ի Կոստանդ-
նուպօլիս, ետ ստորագրել եւ կնքել
նոցա զայն: Ետ գրել եւ Ասպլաս միր-
զայ ժառանգին տէրութեան Պարսից
առ Ռէյիս Էֆէնտին ի Կոստանդնու-
պօլիս, եւ առ Մինիստրն իւրեանց, ո-
րում գրեաց եւ ինքն զամենայն զվը-
տանգաւոր ամբաստանութիւն, իբրեւ
զի Եփրեմ Կաթողիկոսն գոլով ի սրբ-
տէ յարեալ ի Ռուսս, եւ ատեցող եւ
թշնամի հաւատոց եւ տէրութեանց
Օսմանցւոց եւ Պարսից, գնացեալ ի
սահման Ռուսաց վասն գտանելոյ զօգ-
նականութիւն յաղագս պարտուց Էջ-
միածնի, ոչ եւս յօժարի վերադառ-
նալ, եւ հարկաւոր է զի փոխանակ նո-
րա կացուցեն զայլ ոք Կաթողիկոս
Էջմիածնի, յառաջագրելով եւ զոմանս
յնպիսկոպոսայ ինքն, իբրեւ զհաւա-

տարիմն տէրութեանց Թուրքաց եւ Պարսից, եւ առաքեաց զայնոսիկ գրութիւնս ի Կոստանդնուպօլիս ի ձեռն Յովհաննէս անուն Նախկողոսսի արհամարհեցելոյ ի Սրբազնագոյն Կաթողիկոսէն Նիքիեմայ եւ ի բազմաց՝ որ հաճոյացեալն էր ինքեան յայնժամ, եւ ի ձեռն միոյ ուրումն Մահմէտականի յիւրոց հաւատարմաց:

Տէրութիւն Սամանցւոց հարցախնդիր եղեալ առ այնս ի Պատրիարքէն Կոստանդնուպօլսու եւ յաղգապետաց Հայոց, յառաջագրեաց նոցա առնել զարժանաւորն առ այնպիսի ամբաստանութիւնսն զՆիքիեմ Կաթողիկոսէն, յորժամ եւ նոքա առ ապահովացուցանելոյ զինքեանս ի վերահասեալ վտանգէ զբազարտութեանցն յերեւանու Սարտարէն լռեցուցին յամենայն եկեղեցիս Հայոց ի տէրութեան Սամանցւոց զյիշատականուան Նիքիեմ Կաթողիկոսի ըստ օրինաց: Այլ վասն ընտրութեան յառաջագրելոյն ի Սարտարէն փոխանակ նորա Կաթողիկոս Էջմիածնի, Զանացան որքան եւ կարողացան, եւ շնորհօք Աստուծոյ հաւանեցուցանել զտէրութիւնն, խափանեցին զայն մինչեւ ցայսօր: Չարագոյն եւս քան զսոյնս՝ ի ժամանել զօրաց Ռուսաց ի Թէվրիզ՝ գրեաց եւ Շահն առ Սուլտանն Սամանցւոց ըզժանր ծանր ամբաստանութիւնս յաղգէ Հայոց եղելոց ի տէրութեան Պարսից՝ յառաջագրելով նմա առաւել քան զթշնամեաց զգուշանալ ի Հայոց՝ որք գոլով ի տէրութեան Սամանցւոց առաւել բազմութեամբ, կարեն լինել առաւել վնասակար տէրութեանն Սամանցւոց՝

քան որքան եղեն վնասակար իւրումն տէրութեան հպատակք իւր: Եւ ըստ այսոցիկ չարախօսութեանց սասանեալ ամենայն ազգն Հայոց ի տէրութեան Սամանցւոց, սպասեն ըստ ժամանակի օգնականութեանց Կաթողիկոսին ինքեանց ամենաողորմած ձեռնկալութեամբ եւ մարդասիրաբար հովանաւորութեամբ. բարերար անօրէնութեամբ իւրք կարօղ եւ հզօր բաւականաձեռն կայսեր ամենայն Ռուսաց ի մասին օրինաւոր ընթացից աղգական կառավարութեանց ըստ վայելչութեանց քրիստոնէութեան հաւատոյ: . . . Տարաբախտութեամբ բազմաւ աստանօր իներքոյ հովանաւորութեանց իւրումն . . . Կաթողիկոսն եւ իւրքն առաւել քան զնոսագտանին ի տարօրինակ սասանութեան ընդդէմ յուսոյ եւ ակնկալութեանց մեր եւ ամենայն Հայոց:

Գ.

Ընտրութիւն Կաթողիկոսին Էջմիածնի որպէս յայտ առնեն պատմութիւնք իւրաքանչիւրոց նոցա՝ յաւուրս թագաւորութեանց Հայոց լինէր համաձայնութեամբ Արքեպիսկոպոսաց երեւելի վիճակաց. եւ երբեմն եւս յինքեանց միայն ի Կաթողիկոսաց՝ որոց եւ հետեւէին եւ համաձայնութիւնք թագաւորին Հայոց եւ իշխանաց եւ ժողովրդոց. յաղագս որոց մարթ է ընթեռնուլ ի պատմութեան Չամչեանց՝ վասն ընտրութեանց համաձայնութեամբ Արքեպիսկոպոսաց վիճակաւո-

բաց յազգա բազմաց ի հասարակի ի բազում տեղիս, եւ վասն ընտրութեանց միայն ի Կաթողիկոսաց Գ, հատ. յերեսն՝ 518, եւ 613: Իսկ յետ բարձման թագաւորութեան Հայոց՝ միաբանութեամբ Արքեպիսկոպոսաց եւ վարդապետաց Արարատեան Աթոռոյ եւ այլոց վիճակաւորաց ի Հայաստան՝ ընտրէին եւ կացուցանէին զվկայեալն ի բազմութեանց իւրեանց՝ զոր եւ ընկալնուին իշխանք եւ առ հասարակ ամենայն ժողովուրդք Հայոց: Այլ յորժամ առաւելան բազմութիւնք Հայոց ի Կոստանդնուպօլիս եւ յամենայն սահմանս տէրութեան Օսմանցւոց եւ նուազեցան ի Հայաստան, միաբանութիւնք էջմիածնի եւ Արքեպիսկոպոսաց վիճակաւորաց ի մերձակայս Արարատեան աշխարհի՝ ընտրէին զարժանաւորն, եւ գրէին վասն նորա ի Կոստանդնուպօլիս եւ ընկալեալ զհամաձայնութիւն Հայոց Կոստանդնուպօլսեցւոց, եւ զհրովարտակ Սուլթանին յանուն ընտրեցելումին, այնպէս ապա օժանէին զընտրեալըն, եւ երբեմն եւս նախ օժանէին, եւ ապա ծանուցանէին ի Կոստանդնուպօլիս եւ ընկալնուին զհրովարտակ Սուլթանին: Այլ յամի 1726 յորժամ էր Աթոռն էջմիածնի ընդ իշխանութեամբ տէրութեան Օսմանցւոց՝ Պատրիարքն Կոստանդնուպօլսի Յովհաննէս Կոլոտկոչեցեալ՝ ի լսելն վասն վաղճանի Աստուածատուր Կաթողիկոսի, ըստ որում չէր ինքն եպիսկոպոս, Լ զի ձեռնադրեսցի անդէն ի Կոստանդնուպօլիս, առանց սպասելոյ ընտրութեանց միաբանութեան էջմիածնի՝ ինքն հաւա-

քեալ առ իւր զեպիսկոպոսունս եւ զվարդապետս զգտանեցեալսն ի Կոստանդնուպօլիս եւ ի մերձակայս նորա, եւս եւ զերեւելիս Հայոց, հաւանութեամբ նոցա ընտրեցին զԿարապետ Արքեպիսկոպոսն Լնկիւրիոյ, եւ հրաւիրեալ զնա ի Կոստանդնուպօլիս՝ օժին զնա յՕրթագիւղ յեկեղեցւոջ սուրբ Աստուածածնի երկոտասան Արքեպիսկոպոսք Կաթողիկոս էջմիածնի ի 27 Փետրվարի. յորմէ յետ երկց աւուրց եւ ինքն յիշեալ Պատրիարքն օժաւ Եպիսկոպոս ի 1 Մարտի: Եւ այս գտանի միմիայն օրինակ ի միջի ընտրութեանց 134 Կաթողիկոսաց էջմիածնի, սկսեալ ի սուրբ Լուսաւորչէն մինչեւ ցնիբեմ Կաթողիկոս, զոր եւս այնպիսի նորօրինակ ընտրութեամբ ամենայն միաբանութեանց սրբոյ էջմիածնի առանց նախ յայտնելոյ ի Կոստանդնուպօլիս՝ եւ ընկալնոյ հաւանութեամբ ամենայն ազգին՝ ընկալեալ եղեւ նախ ամենողորմած զբաժնի *) կայսեր Ռուսաց Ալէքսանդրի առաջնոյ, եւ նորին Բարձրութեան ժառանգի տէրութեան Պարսից Ապպաս միրզայի:

Գ.

Սիւնհոգոսն էջմիածնի գործակից Կաթողիկոսի՝ կացուցեալ է յեկեղեցական կանոնաց ի դարուց ժամանակաց՝ որպէս ընթերցեալ լինին ի կանոնագիրս, եւ անուանիւր ժողով կամ

(*) Գուցէ կամի աւել զբաժնի կամ ինքն հրովարտակաւ:

Սիւնհոգոս ըստ Յունաց կազմեալ լինէր ըստ յաջողելոյ իւրաքանչիւր ժամանակաց: Այլ յամի 1783 ի յաջորդել Սիմէօն Կաթողիկոսին հանգուցելոյ Տեառն Ղուկասու՝ հաստատեալ ստորագրեցին միաբանութեամբ Կաթողիկոսն եւ ամենայն Արքեպիսկոպոսք Եջմիածնի, եւ Պատրիարքն եւ ամենայն հոգեւորականք եւ ժողովրդականք Կոստանդնուպօլսոյ, զի անգամք այնր ժողովոյ Արքեպիսկոպոսք կամ Եպիսկոպոսք՝ չիցեն պակաս քան զիկց:

Իսկ Դանիէլ Կաթողիկոս յորժամ էր կալանաւորեալ ի Մարաղայ քաղաքի՝ լիալիր բացատրութեամբ ամենայն կանոնաց նախնեաց վասն այնր ժողովոյ գրեալ ընդ երկար՝ նախ՝ առաքեալ էր առ Եփրեմ Կաթողիկոսն՝ յորժամ էր նա Արքեպիսկոպոս ի Ռուսաստան, յանձնն արարեալ նմա կարգաւորել զայն ըստ ամենայն հանգամանաց համաձայն կանոնաց այնոցիկ^(*): Այլ իբրեւ այցելութեամբ Աստուծոյ արձակեալ՝ եկն նա Եջմիածին, նա ինքն յամի 1808, կարգադրեաց զայն ժողով յինն Անդամոց՝ Արքեպիսկոպոսաց, եպիսկոպոսաց եւ վարդապետաց, ունելով ի խորհրդեան առաւելուլ այլ եւս, ընկալնլով յանգամակցութիւն նորին նաեւ զփոխա-

նորդս Պատրիարքաց Երուսաղէմի եւ Կոստանդնուպօլսոյ եւ բոլոր միաբանութեան ամենայն հոգեւորականաց եւ մարմնաւորականաց, ընդ հանուր ադգի վասն առաւել ապահովութեան ամենայն ազգական հոգեւոր կառավարութեանց եւ հաստատութեան սրբոյ եկեղեցւոյ ընդդէմ՝ յաճախեալ թշնամեաց նոցին՝ որք վրդովեն անհանգիստ զեկեղեցի Հայոց ջատագովութեամբ եկեղեցւոյն Հռովմայ: Այլ վասն վաղավաղձան լինելոյ նորին ամենարժան բազմահոգ Մեծ Քահանայապետութեան՝ եւ վասն անյաջող ընդառաջ ելանելոյ ժամանակաց Եփրեմ Կաթողիկոսի, թէպէտ եւ յամի 1813 զրբեաց նա զԿոնստանդնուպօլսոյն առ ամենայն ազգն Հայոց, եւ առաքեաց զայն ի Կոստանդնուպօլիս ի ձեռն Յովհաննէս Արքեպիսկոպոսի Կարբեցւոյ, այլ վասն ինչ ինչ կասկածանաց ընդ յառաջ եղելոց՝ չեղեւ հասուցանել յայնժամ զայն ժողովս Եջմիածնի ի նպատակն խորհրդածեալ. ոյր վասն ահա եւ Եկեղեցի Հայոց առաւել քան զնաւ ի փրփրեալ ալեաց ծովու՝ ալէկոծեալ այժմ՝ յիւրոց դարանակալաց՝ գտանի յահագնալուր սասանութեան որպէս ի Կոստանդնուպօլիս, այնպէս եւ ի Պատրիարքական Աթոռն Արարատեան, որոց՝ թող զհասարակեալ բարձրաձայն ցաւելի լուրսն հրատարակեցեալսն ի կաղէթս եւ յայլ եւ այլ գրութիւնս զանազան ազգաց, բաւական եւս զօրեն պատկերացուցանել ակն յանդիման օրինակքն գրութեանցն առիս վասն Աթոռոյ Եջմիածնի ի Մայիսի

(*) Քառնին նշանաւոր եւ հեռատես պատասխանիք ըստ այսմ խնդրոյ ի սեւագիրս գրութեանց Եփրեմի Կաթողիկոսի որ յաւուրց անտի Առաջնորդութեան նորին ի վիճակն Աստրախանայ, որով զգուշացուցանէ ի հաստատելն զնոր Պաշտօնի:

Տ, եւ 29, զորս յառաջագոյն առաքեալ եմ առ ձեզ, եւ վասն Կոստանդնուպօլսոյ օրինակն գրութեան վէքիլի սրբոյ երուսագէմի ի Կոստանդնուպօլիս Զաքարիա վարդապետի՝ որ գտանի ընդ այսմ գրեցեալ ի Կիւրոսէ յամի 1830, յԱպրիլի 7:

Ե.

Կաթուղիկոսն Էջմիածնի է միշտ նախագահ ի Սիւնհոգոսին այնպէս որպէս գլուխ իւրոց Անդամոց՝ եւ լիակատար իշխանութեամբ յատկացելով նմին հրամայող եւ հաստատող ամենայն տնօրէնութեանց վերաբերելոց առ եկեղեցի եւ առ հաւատն Քրիստոնէութեան ամենայն Հայոց, եւ առանց Կաթուղիկոսի չկարէ Սիւնհոգոսն սահմանել ինչ, եւ թէ արասցէ՝ չունի զօրութիւն բան նորա յամենայն ժամանակս կենդանութեան նորա առանց նորա. բայց կարէ ըստ պահանջելոյ հարկին փոխանակ իւր նշանակել Կաթուղիկոսն Աթոռակալ ինքեան զարժանաւորն, որ որպէս պատկեր Կաթուղիկոսի կարէ տնօրինել վասն ամենայն ենթադրելոցն Կաթուղիկոսական իշխանութեան. միայն ոչ կարէ օրհնել զՄիւռոն, եւ ոչ ձեռնադրել զԵպիսկոպոս: Աթոռակալք այսպիսիք անուանին եւ Տեղապահք, նաեւ փոխանորդք, զորոց ընթերցեալ լինի ի պատմութեան Զամէեանց՝ Ա, հատ. յերեսն 533, եւ 535, վասն տեղապահութեանց սրբոյն Մեսրոպայ վարդապետի յամի 440, եւ սրբոյն Յովսէփայ քահանայի յամի 441, եւ յԲ, հատ. յերեսն

302, եւ 943, վասն Տեղապահութեան Վրթանէս վարդապետի յամի 581, եւ Խաչիկ Եպիսկոպոսի յամի 1047: Այլ եւ յԳ, հատ. յերեսն 501, վասն փոխանորդ եւ երկրորդ եւ աթոռակալ Կաթուղիկոսի նշանակեալ լինելոյն Արիստակէս վարդապետի յամի 1455, ըստ որոց եւ վասն այլոց բազմաց յայլ եւ այլ տեղիս:

Զ.

Նախագահութեան աշխարհական անձին ի Կառավարութեան Սիւնհոգոսի՝ քան զՊատրիարքին Էջմիածնի՝ ոչ յառաջ եւ ոչ յետոյ՝ ոչ ուրեք յամենայն պատմութեան Հայոց գտանի օրինակ:

Է.

Ոչ մէլիքաց, ոչ յիւզպաշեաց, եւ ոչ այլոց իշխանաւորաց գերագունից կամ ստորագունից քան զնոսա չեն ընաւ տարածեալ ներգործութիւնք յեկեղեցական գործս Հայոց ըստ ազգական իրաւանց իւրք յատկացելոց նոցին. միայն ի ժողովս ընտրութեանց Կաթուղիկոսի, կամ ի ժողովս եկեղեցական տնօրէնութեանց գտանեցեալ են մէլիքք, իւզբաշիք, եւ այլ իշխանք եւ երեսելիք ի ժողովրդոց Հայոց ըստ յաջողելոյ ժամանակին, բայց ոչ որպէս գաւառաւորք Ատենակալք քննութեանցն իրաց կամ իրակութեանց, այլ որպէս ունկնդիրք կամ որպէս վկայք եւ մանաւանդ որպէս պաշտպանք ժողովոյն հոգեւորականաց: Իսկ ի գրունս տէրութեանց Օսմանցւոց եւ Պարսից վասն

ամենայն յանձնեցելոցն ինքեանց ի Ժողովայն հոգեւորականաց կամ ի Կաթողիկոսէն, եւ կամ առանց յանձնարարութեանց նոցին ըստ ինքեանց իսկ վասն վերաբերելոցն հաւատոյ եւ օրինաց հայրենեաց, եւ վասն պաշտպանութեանց եկեղեցւոյ ներգործեալ են բազմօք բազումք որչափ եւ շնորհն Աստուծոյ յաջողեալ է իւրաքանչիւր ումեք ի նոցունց:

Ը.

Կաթողիկոսն Էջմիածնի այն ամենայն առաւելութեամբ իւրով, որպէս եւ ցուցեալ լինի յառաջներորդ պարբերութեան, համարի միմիայն վիճակաւոր ընդհանուր ազգի եւ եկեղեցւոյ՝ որպէս եւ յայտ առնեն վերահոգմունք նորա, Գլուխ սուրբ եկեղեցւոյ, Կաթողիկոս ընդհանրական, ծայրագոյն Պատրիարք, Հօտապետ, Հովուապետ, եւ այլն. բայց վասն յարատեւելոյ հակաթու կաթողիկոսացն Աղթամարայ եւ Սոյ ընդ պաշտպանութեամբ իշխանութեանց հեթանոսաց պաշտպանողացն զնոսին, թէպէտ եւ Կաթողիկոսն Էջմիածնի ի նոցունց երկոցունց եւս՝ նաեւ յամենայն Հայոց եղելոց ի վիճակի նոցին՝ ճանաչի նովին առաւելութեամբ իւրով, եւ գտանի վերապատուեալ ըստ ամենայն կոչմանցն իւրոց, այլ նորա երկոքին օրհնեն զմիւռոն՝ վասն Ժողովրդոց վիճակի իւրեանց եւ ձեռնադրեն զեպիսկոպոսունս. կաթողիկոսն Աղթամարայ միայն վասն վանից իւրումն կաթողիկոսարանի՝ չունելով

զայլ տեղի վիճակաւորի, եւ կաթողիկոսն Սոյ՝ վասն վանիցն իւրոց, եւ վասն Հալէպու, Մարաշու, եւ ոմանց մասնաւոր վանօրէից եւ գիւղաքաղաքաց սակաւաւորաց գտանեցելոց ի վիճակի այնմիկ:

Իսկ այլ ամենայն ազգի Հայոց եղելոց յամենայն իշխանութեանց Օսմանցւոց, Պարսից, Ռուսաց, Գերմանացւոց ի Աշտփայ եւ Անգլիացւոց՝ ի Հնդկաստան, համարի ամենեցուն նախաթու եւ տիրապէս վիճակաւոր Կաթողիկոսն Էջմիածնի, ըստ որոյ եւ ձեռնադրէ նա զեպիսկոպոսունս վասն ամենեցուն նոցա: Իսկ է տէրութեան Օսմանցւոց է՛ն երեւելիքն՝ 1, Պատրիարքն Երուսաղէմի. 2, Պատրիարքն Կոստանդնուպօլսոյ հանգերձ ամենայն հարկաւորեցելովքն վասն պատրիարգարանաց նոցին. 3, Արքեպիսկոպոսն Զմիւռնիոյ, 4, Արքեպիսկոպոսն Կեսարիոյ. 5, Արքեպիսկոպոսն Պրուսայի. 6, Արքեպիսկոպոսն Իզնիմիդայ. 7, Արքեպիսկոպոսն Անգրիանուպօլոյ. 8, Արքեպիսկոպոսն Թէքիրտաղու. 9, Արքեպիսկոպոսն Պանտրմայի. 10, Արքեպիսկոպոսն Քէօթահիոյ. 11, Արքեպիսկոպոսն Ամասիայի. 12, Արքեպիսկոպոսն Թօխատու. 13, Արքեպիսկոպոսն Էնկիւրիոյ. 14, Արքեպիսկոպոսն Սեբաստիոյ. 15, Արքեպիսկոպոսն Ակնայ. 16, Արքեպիսկոպոսն Արտակերու. 17, Արքեպիսկոպոսն Ուսհայու. 18, Արքեպիսկոպոսն Տիարքէքրոյ. 19, Արքեպիսկոպոսն Բարձրահայեաց վանից սուրբ Աստուածածնի եւ վիճակի նորա. 20, Արքեպիսկոպոսն Բալուայ. 21, Արքեպիսկոպոսն Խարբերդայ. 22, Արքեպիսկոպոսն սրբոյ

Կարապետի վանաց եւ վիճակի նորա ի Մուշ. 23, Արքեպիսկոպոսն Մանգղիեր-տի. 24, Արքեպիսկոպոսն Վանայ. 25 Արքեպիսկոպոսն Էրզրումայ. 26, Արքեպիսկոպոսն Կարմիր վանից եւ Ախալցի-խի եւ նորին նահանգաց. 27, Արքեպիսկոպոսն Տրասկիզօնի. 28, Արքեպիսկոպոսն Էրզնկայի. 29, Արքեպիսկոպոսն Սսանց (գուցէ Սասնայ). 30, Արքեպիսկոպոսն Ղարսայ, 31, Արքեպիսկոպոսն Իւջքիլիսայ կոչեցեալ Սուրբ Յովհաննի-սի վանից եւ վիճակի նորա. 32, Արքեպիսկոպոսն Հատանկլայի վանից ու Բասենոյ. 33, Արքեպիսկոպոսն Եգիպտոսի. 34, Արքեպիսկոպոսն Բաղդատու եւ Բասրայի. 25 (35), Արքեպիսկոպոսն Մալղաւիոյ եւ Վալախիոյ եւ Սչովայու Հայոց, ընդ որս էր եւ Բեսարաբիայ ի լինելն ընդ իշխանութեամբ Սամանցւոց:

Գտանին ի տէրութեան Սամանցւոց եւ այլք քանիք ի մասնաւոր վանս եւ ի վիճակս:

Իսկ եւ ի Պարսկաստան՝ 1, Արքեպիսկոպոսն Արտաղ զաւառի՝ ուր է գերեզմանն առաջին Լուսաւորչի Հայոց Սրբազան Առաքելոյն Թադդէոսի՝ եւ վանք առաջին յետ Պատրիարքական Աթոռոյ ամենայն Հայոց Սրբոյ Էջմիածնի. 2, Արքեպիսկոպոսն Սալմաստայ՝ ուր է եւ վանք գերեզմանի Սրբազան Առաքելոյն Բարդուղիմէոսի. 3, Արքեպիսկոպոսն Սպահանայ, որ եւ Արքեպիսկոպոսն Հնգկաստանի Հայոց. 4, Արքեպիսկոպոսն Շամբայ՝ ուր է եւ վանք սուրբ Ստեփաննոսի:

Նաեւ ի Հայաստան՝ ի Վրաստան եւ կամ ի Ռուսաստան՝ 1, Արքեպիսկոպոսն

Սիւնեաց, ուր է գերեզմանն սրբազան Առաքելոյն Սաաթէի եւ վանք երկրորդ. 2, Արքեպիսկոպոս Բջնոյ՝ որ է վանք երրորդ. 3, Արքեպիսկոպոսն Հաղբատայ՝ որ է վանք չորրորդ. 4, Արքեպիսկոպոսն Ղարաբաղայ՝ ուր է եւ վանքն Ամարասու, յորում է գերեզմանն սրբոյն Գրիգորի առաջներորդ կաթողիկոսի Ազուանից Թոռինն սուրբ Լուսաւորչի, այլ եւ վանք Գանձասարայ՝ որոց աթոռակալք յառաջին ժամանակս առաւել իրաւամբք քան զկաթողիկոսն Աղթամարայ եւ Սոյո՝ անուանեցեալ են կաթողիկոս Ազուանից՝ ունելով ազգի իւրեանց եւ աշխարհի նաեւ զթագաւոր յատուկ. 5, Արքեպիսկոպոսունք Պատրիարքական Աթոռոյ Էջմիածնի. 6, Արքեպիսկոպոսն Նախիջեւանայ. 7, Արքեպիսկոպոսն Թիֆլիզոյ. 8, Արքեպիսկոպոսն Սանահնոյ վանից եւ վիճակի. 9, Արքեպիսկոպոսն Աստրախանայ. 10, Արքեպիսկոպոսն Նոր-Նախիջեւանայ եւ Բեսարաբիոյ: Եւ զՍիւնսն սրբաբար անդէն յԱթոռ իւրում ի սուրբ Կաթողիկէն Էջմիածնի օրհնելով ինքն տարածանէ ի վիճակս այս ամենայն նշանակեալ եպիսկոպոսաց ընդ ամենայն տէրութիւնս ի ձեռն Արքեպիսկոպոսաց եւ Վարդապետաց Պատրիարքական Աթոռոյն:

Իսկ իշխանութիւն վիճակաւոր Արքեպիսկոպոսացն՝ է հաստատել զեկեղեցիս ի հարկաւորեալ քաղաքս եւ ի գեօղըս իւրաքանչիւր վիճակի իւրեանց ձեռնադրել զքահանայս զվկայեալս յարժանաւորութեան իւրեանց. զիսել ի վերայ ամենայն ժողովրդեան եւ յոր-

գորել զնոսա ի պահպանութիւն օրինաց քրիստոնէութեան. խրատել եւ յանդիմանել զօրինազանցսն, եւ ջանալ վայելչացուցանել զեկեղեցիս եւ զժողովուրդս վիճակեցեալս ինքեանց, եւ ի հանդիպմանս երեւելի պատահմանց վերաբերելոց առ եկեղեցի եւ առ հաւատն հայրենեաց ծանուցանել կաթողիկոսին եւ առնել որպէս եւ նա հրաման տալ ունիցի, ԼԷ:

Թ.

Հայք բնակեալք ընդ ամենայն տէրութիւնս Օսմանցւոց՝ եւս եւ ընդ ամենայն տեղիս ճանաչեն զկաթողիկոսն Էջմիածնի միմիայն Գլուխ եկեղեցւոյ եւ հաւատոյ՝ ըստ որոյ եւ անուանեն զնա առ հասարակ Հոգեւոր Տէր:

Ժ.

Հայք բնակեալք յԱնատոլիայ ի յՈւսումէլիայ, ի Պարսկաստան, ի Հնդկաստան, եւ յայլ տեղիս ամենեքեան առ հասարակ որք ոչ են օտարացեալք ի հայրենի եկեղեցւոյ իւրեանց՝ մի եւ նոյն պարտաւորութեամբ հայրենի հաւատոց իւրեանց պատուեն զիշխանութիւն Պատրիարքին ի վեր քան զիշխանութիւն այլ ամենայն կաթողիկոսաց եւ պատրիարգաց անուանեցելոց, եւ Արքեպիսկոպոսաց վիճակաւորաց. զանուն Նորա յիշատակեն յամենայն եկեղեցիս յամենայն ժամանակս աղօթից եւ ժամերգութեանց՝ յառաւօտու, յերեկոյի, եւ ի Պատարագի: Նոյնպէս եւս տպեն զանուն

Նորա ի գլուխ ամենայն տպեալ գրեանց: ԶՄիւռնոս սրբարար ընկալնուն զօրհնեալն նովաւ: Զառաջնորդս եկեղեցւոյ ընկալնուն զեպիսկոպոսունս ձեռնադրեալս ի նմանէ կամ՝ զվարդապետս՝ ձեռնադրեալս յեպիսկոպոսաց նորին. նոյնպէս եւ զքահանայս եւ զսարկաւազունս եւ զամենայն ուխտ եկեղեցւոյ սրբոյ: Եւ ամենաջերմեանդ բարեպաշտութեամբ ոչ խնայեն նմա զօգնականութիւն իւրեանց ըստ իւրաքանչիւր կարողութեանց՝ որպէս գրամօք, նոյնպէս եւ ամենայն հնարաւորօքն իւրեանց, եւ ախորժեն յարգել զնա գերագոյն պատուադրութեամբ: Եւ հաստատութիւն Պատրիարգական Աթոռոյ Արարատեան հանդերձ վերապատուութեամբ Պատրիարքին յետ բարձման թագաւորութեան Հայոց՝ ի ներքոյ իշխանութեանց զանազան տէրութեանց՝ Պարսից, Օսմանցւոց, Էօզբէկաց, Թաթարաց, եւ այլոց բարբարոս իշխանաց ատեցողաց Քրիստոնէութեան հաւատոց, եղեալ է՝ այնպիսի յիշատակեալ ջերմեանդութեամբ եւ նուիրանօք ամենայն հասարակութեան Հայոց սփռեցելոց յամենայն ծագս տիեզերաց՝ մինչեւ ցայսօր ժամանակի:

ԺԱ.

Մեծատունք Հայոց ի Կոստանդնուպօլիս եւ հատալաճառք կամ Բառք զկապակցութիւն իւրեանց ընդ եկեղեցականաց Էջմիածնի, որչափ ունեցեալ են ի սկզբանց հետէ, նոյնչափ եւ այժմ ունին մի եւ նոյն, կերպիւ ըստ

առաւելութեանց եւ նուազութեանց արժանաւորութեանց անձին եւ կոչմանց իւրաքանչիւրոց. բայց ի սմին միջոցի յետ ամբաստանութեանց Շահին Պարսից եւ ժառանգի նորա Ապապա միրզայի եւ Սարտարին Նրեւանայ, այնպիսի կապակցութիւն նոցա լռեալ թագուցեալ վասն երկիւղի տէրութեան տաճկաց, ապասեն այցելութեանց Աստուծոյ եւ օժանդակութեանց կայսերութեան Ռուսաց մարզասիրութեամբ եւ բարերարութեամբ յոյժ դիւրագոյն եւ ազահով միջոցաւ՝ որպէս ինքեանք համարին խորհրդականք միաբանութեանց Եջմիածնի եւ մեծատանց Հայոց ի Կոստանդնուպօլիս եւ յամենայն գաւառս եւ ի քաղաքս տէրութեան Սամանցոց:

ԺԲ.

Կաթուղիկոսութիւն Եջմիածնի իսկական հաստատուն հիմամբ գտանի վերապատուեալ անդէն ըստ տեղւոյն միայն, համաձայն տեսեան օրբոյն Գրիգորի լուսաւորչի՝ որպէս տեսանի բացայայտութեամբ յառաջնումն պարբերութեան. իսկ Աջ սրբոյ Լուսաւորչին չունի բնաւ հարկաւորութիւն ի ժամանակի օծութեան Կաթուղիկոսի, եւ ոչ երբէք ի գործ դնի ի ձեռնադրութեան Կաթուղիկոսի: Որպէս եւ յայտ է, զի ըստ գրեցելումն ի վերոյ ի Քպարբերութեան, Կարապետ Կաթուղիկոս օծաւ ի Կոստանդնուպօլիս՝ ուր ոչ գոյր Աջ սրբոյ Լուսաւորչին: Բայց ի լինելն Աջոյն սուրբ Լուսաւորչի յԱթու

Կաթուղիկոսութեան սրբոյ Եջմիածնի կամ արտաքոյ, ուր զտեղի կանուլ ունիցի Կաթուղիկոսն, ունի արտաքին առաւելութիւն իմն Կաթուղիկոսին, այլ ոչ էական նմին ի մասին Կաթուղիկոսութեանն: Որ կախեալ լինի միայն ի միաբանութեանց ամենայն ազգին Հայոց՝ որպէս յայտնի են օրինակքն նախանցեալք՝ փոխադրութիւնք Կաթուղիկոսարանին ըստ պահանջելոյ հարկին՝ ի Դուին, յԱնի, ի յԱղթամար, ի Թաւրուր, ի Սիս, եւ անդրէն դարձեալ Եջմիածին՝ ուր եւ գտանի մինչեւ ցայսօր:

ԺԳ.

Անհաւաստի է ամենեւին եւ չարաչար զրպարտութիւն համբաւն չարախօսից թէ՛ նուազեալ իցէ յարգութիւն ազգի Հայոց առ հոգեւորականս Հայոց, կամ թէ՛ բազմանալով հոգեւորականաց եղեալ իցեն բեռն ժողովրդոց, եւ կամ թէ՛ ի պաշտօն հոգեւորականութեան մտանեն բազումք՝ որոց գիտութիւնք եւ բարք ոչ համեմատեն արժանաւորութեան ատիճանի նոցին: Քանզի թէպէտ եւ գտանին ուրեք ուրեք տգէտք եւ ոչ համապատշաճք բարուք հոգեւորականք, բայց յոյժ սակաւք. որոց տգիտութեանցն պատճառք են պակասութիւնք ուսումնարանաց՝ որոց չէր ընդարձակեալ ի տէրութեան մահմէտականաց մինչեւ ցոյն դար. եւ վատարարոյիցն գտանեցելոց պատճառ՝ են ստիպմունք հարկի միջնորդութեանցըն իշխանաւորաց՝ կամ բռնադատութեանց, բռնաւորաց որոց գտանեցեալ-

քրն ի վանական արեղայից՝ Հայրապետական եւ Հօտապետական կարեկցութեամբ հետեւեալ Սրբազնագոյն Եփրեմ Կաթողիկոսն, ի կողմանց կողմանց յՍոմանեան տէրութեան եւ այլոց համահաւաքեալ յԱթոռ Արարատեան, պահպանէ անգէն ի ներքոյ ակնարկութեանց իւրոց ի քանի ամաց հետէ՝ վասն պաշտպանելոյ զվայելչութիւն ազգին առաջի հեթանոսաց: Ապա թէ ոչ՝ վասն չափաւորութեան հոգեւորականաց եւ արժանապէս ընտրութեանց արժանաւորաց՝ օրինական է ուխտապահանջութիւնն Սրբազնագոյն Դանիէլ Կաթողիկոսի յամենայն եպիսկոպոսաց ի ձեռնադրելն՝ փոխադարձ արձանագրութեամբ ուխտին վասն պարտաւորութեանց ձեռնադրեցելոցն՝ զոր ընկալնու ի նոցունց Կաթողիկոսն, եւ զոր տախնոցունց ինքն: Եւ առաւել հաւաստի է թէ՛ յոյժ պակասութիւն է հոգեւորականաց՝ մանաւանդ քահանայից յամենայն ազգի Հայոց յայսմիկ դարու՝ յորում ընդ ամենայն տեղիս առաւել են հետեւօղքն ի վիճակաւորաց՝ եւ ի գլխաւորաց ժողովրդոց Հայոց վասն ուսմանց եւ վասն այլ ամենայն ազգային բարեկարգութեանց:

ԺԴ.

Գանգատանք աշխարհականաց զանկարգութենէ տնտեսական մասին հոգեւոր կառավարութեանց Հայոց չէ լրսելի եղեալ հասարակութեան Հայոց կամ բաղմաց, եւ թէ գտանիցի որ գանգատաւոր՝ ինքեան յայտնի պատճա-

ռանօք, համարի թէ պարտի լինել յոյժ մասնաւոր, կամ անտեղի իմն, ապա թէ ոչ՝ երեւելի եւ ընդհանուր անկարգութիւնք տնտեսական մասին հոգեւոր կառավարութեանց ոչ կարեն մնալ թագուն ի տեսութեանց եւ ի տեղեկութեանց ամենայն հասարակութեանց: Եւ վասն կառավարութեան եկեղեցական եկամտից չէ բնաւ եղեալ երբեմն Կաթողիկոսութեան, եւ աշխարհական անձրն ոչ ուրեք չէ գտանեցեալ մինչեւ ցայսօր կառավարիչ եկամտից անկախ յեպիսկոպոսաց, եւ ոչ յամենայն ազգի Հայոց լուեալ էաք թէ եղեալ իցէ ուրեք բարցումն այնպիսի կոմիդէտից, որպիսի չէ գտանեցեալ յամենայն ազգի Հայոց ոչ յառաջ եւ ոչ յետոյ մինչեւ ցայսօր:

ԺԵ.

Կարծիք անաչառ անձանց զսպասուէ եւ զբարուց այժմեան անդամոց Սինօգի չկայ դեռ եւս վկայեալ իսկութեամբ վասն ամենեցուն ի հասարակի. քանզի ի վճարել պատերազմին Ռուսաց ընդ Պարսից՝ ոչ ինքն Սինօգն Էջմիածնի գտանի կարգադրեալ տակաւին ըստ իւրումն կանոնի, եւ ոչ կառավարութիւն նորա ունեցեալ է սկզբնաւորութիւն այնպիսի գործոց վերաբերելոց նմին, որով կարելի իցէ զփորձ առնուլ որպիսութեանց եւ բարուց նոցա: Վասն զի որպէս եւ գրեցեալ է ի Դ պարբերութեան, զՍինօգն Էջմիածնի նոր նորոգեալ յամի 1808 Դանիէլ Կաթողիկոսն եւ կարգաւորեալ ինն անգամօք,

վախճանեցաւ ինքն յետ քանի ամսոց ի մէջ բերդին Երեւանու ի ժամանակի պաշարմանն այնորիկ ի զօրաց Ռուսաց, յորժամ հռչակաւոր քաղաքաւարութեամբ պաշտպանեալ Սինօղն յայնմ բազմավտանգ ահաւոր դրութեան զինքն եւ զՊատրիարքական Աթոռն անվտանգ ամենայնիւ՝ կարաց ներգործել աւելի եւս զզարմացուցիչս ամենայն ըզգացողաց, որ ի սաստիկ թշնամութեան անդ Պարսից՝ յորժամ եւ զանուն Ռուսաց առնուին ի բերան յառաջոյ նոցա ոչ կարէր համարել առանց մահու վրտանգի, հնարեցաւ նա հաւանեցուցանել զՍարտարն Երեւանու եւ զժառանգքն Պարսից տէրութեան Ապպաս միրզայ՝ եւ հրովարտակաւ եւ յարգական նամակաւ հրաւիրանաց երկոցուն նոցա առաքել ի Ռուսաստան հրաւիրակ եփրեմ՝ Կաթողիկոսի զՌեթէոս Արքեպիսկոպոսն անդամ Սինօղին։ Եւ ի վեր եւս քան զայն՝ հիանալի գտաւ ամենայն տեսողաց եւ լսողաց յազգի Հայոց՝ զի յայնպիսի կասկածուտ ժամանակի պատերազմութեանց՝ մինչեւ ցրմտանել եփրեմ՝ Կաթողիկոսի յԱթոռն Արարատեան կարաց հանդիսացուցանել զյիշատակ բազմարդիւն կառավարութեանց իւրոց օրինական կառավարութեամբ, ոյր վասն եւ երկոքին ներգործական անդամք նորա Բարսեղ եւ Ներսէս Արքեպիսկոպոսք արժանացան ընկալնուլ զպարգեւս ի կայսերէ հանգուցելոյ զթանկագին պնակէ եւ ի ժառանգէ տէրութեան Պարսից զպարգեւս հանդերձ գովասանական հրովարտակաւ։ Այլ իբրեւ վաղճանեցան ի միջոցի

տակաւ ամաց Բարսեղ Արքեպիսկոպոս եւ այլք յերեւելի անդամոց ժողովոյն, եւ յամի 1814 առաքեցաւ ի Վրաստան Ներսէս Արքեպիսկոպոսն վասն բարեկարգելոյ զայն վիճակ, օր ըստ օրէ բռնացաւ այնուհետեւ ի վերայ Կաթողիկոսին եւ ժողովոյն էջմիածնի Սարտարն Երեւանու, եւ առաւել եւս Հասան — խան եղբայր նորա՝ և նոցին նախարարք, որք տկարացեալ զկառավարութիւնն Պատրիարքական Աթոռոյ եւ նուաճեալ ի ներքոյ ահի երկիւղի իւրեանց, վտանգեցին այնչափ՝ մինչեւ արկանել զԱթոռն ի ներքոյ մեծագումար ծանրատոկոսի պարտուց ի միջոցի եօթն ամաց, յորմէ զարհուրեալ Պատրիարքն եւ հնարս գործեալ ընկալեալ զհրաման Ապպաս միրզայ ժառանգին տէրութեան Պարսից, յամի 1821 յամսեանն Նոյեմբերի էանց ի Ղարաբաղ ի սահման Ռուսաց ընդ ոմանց անդամոց ժողովոյն յաղագս որոնելոյ զհնարս անտանելի ծանրաբեռնութեանցն մեծագումար պարտուց՝ որոյ միայն տարեկան տոկոսիք են ըստ անխիղճ շահառութեանց Պարսից հարիւրին 30, կամ 35, եւ աւելի կացուցանէր առաւել քան զեօթանասուն հազար արծաթ ռուպլի Պարսից, Այլ անդ եւս ընդ առաջ ելեալ նմա ըստ հակառակն յուսոյն իւրոյ, զոչինչ նպաստ բարի կարաց գտանել վասն ապահովացուցանելոյ զինքն եւ զԱթոռն ի զարհուրելի պարտաւորութեանց անտի։ Յետ որոյ կոչեալ առ ինքն զՆերսէս Արքեպիսկոպոս ի Թիֆլիզոյ եւ յանձնարարեալ նմա զամենայն զհոգս Պատրիարքական

կառավարութեանց իւրոց, զնաց նըստաւ ինքն ի վանսն Հաղբատայ, յորժամ՝ եւ Ներսէս Արքեպիսկոպոս յազագս ապահովացուցանելոյ զՊատրիարքն եւ զԱթոռն Եջմիածնի ոչ խնայեալ զամենայն աշխատութիւն կարեւոր ինքեան զամս իբրեւ եօթն՝ բազում՝ զժողարակրութեամբ իւրով պահպանեաց զԿաթողիկոսն իւրով արժանաւորութեամբ հանգերձ Արքեպիսկոպոսօք եւ վարդապետօք եւ ամենայն կղերօք եւ պաշտօնէիւք մինչեւ ցտիրել Ռուսաց Պատրիարգական Աթոռոյն, եւ ի գումարաց ծանրատուութի պարտուց Եջմիածնի հատոյց աւելի քան հարիւր քսան հազար արծաթ բուպի Պարսից, յորժամ՝ եւ ի Բաթալիկիոյ քաղաքէ Հնդկաստանի ընկալաւ օգնականութիւն առ այն ի Յովսէփ անուն Զուղայեցի հարուստ Հայէ՝ երկու հազար ութսուն ոսկի Հօլանտիոյ նուիրանք ջերմեռանդութեան յամի 1825:

Յայնմ՝ միջոցի ի լինել Պատրիարգին ի վանսն Հաղբատայ անդամք Սինօգին Եջմիածնի՝ որ մնացեալ էին անդէն, վախճանեցան բազումք յերեւելեաց եւ ի գործունէից, յազագս որոյ ի տիրել Ռուսաց Արարատեան գաւառին յամի 1827, Ներսէս Արքեպիսկոպոս՝ որ անդէր ընդ գօրաց եւ ունէր զլիակատար հրաման Պատրիարգին վասն փոխանորդական կառավարութեան՝ կարգեալ էր փոխանակ Սինօգին զհինգ անձինս մինչեւ ի վերադառնալ Կաթողիկոսին ի Պատրիարգական Աթոռն՝ նորին ընտրութեամբ եւ տնօրէնութեամբ, զի ըստ օրինաց կարգադրեցի դարձեալ Սի-

նօգն Պատրիարգական կառավարութեան: Եւ ի վերադառնալ Կաթողիկոսին յԵջմիածին՝ նա եւս սպասելով վերադարձի Ներսէս Արքեպիսկոպոսին ի Բեսարաբիոյ՝ զի գործակցութեամբ նորա ունիցին կարգադրել յինն Անդամոց ընտրելոց, որոց զբազումսն հարկ էր կոչել ի հեռաւորաց յաղագս չունելոյ զարժանաւորս Սինօգական անդամակցութեան անդէն ի Պատրիարգական Աթոռն. եղեւ՝ զի ոչ Ներսէս Արքեպիսկոպոսն վերադարձաւ, եւ ոչ Սինօգն Եջմիածնի կարգադրեցաւ եւ ոչ գործք պատկանեալք Պատրիարգական կամ Սինօգական կառավարութեանց սկզբնաւորեցան մինչեւ ցայսօր:

Եւ վասն գլխաւորաց այժմեայն կառավարութեան՝ որք էին Ներսէս Արքեպիսկոպոսն՝ որ յետ Կաթողիկոսի առաջին էր ի Պատրիարգական կառավարութեան սկսեալ ի 1822 ամէ՝ որպէս պատկեր կաթողիկոսի եւ անուանեցեալ էր ծայրագոյն կառավարիչ հոգեւորական գործոց, եւ Մարտիրոս Արքեպիսկոպոսն առաջնորդ Զմիւռնիոյ աւելի քան տասն եւ ութ տարի՝ երկօքին եւս վկայեալք ի բարի բնաւորութեան, բայց երկրորդն գտանի յոյժ ծերացեալ: Իսկ առաջինն որպէս ի լինելն յառաջագոյն անդամ Սինօգի սկսեալ ի 1808, մինչեւ ց 1814, եւ որպէս ի լինելն վիճակաւոր ի Վրաստան մինչեւ ց 1820, զամս տասն եւ եօթն, նոյնպէս եւ ի յանձնելն նմա Արքապիսկոպոսն Եփրեմ՝ Կաթողիկոսի զփոխանորդական կառավարութիւնն Պատրիարգական, սկսեալ ի 1822, մինչեւ ց 1828, ցհե-

ռանալ նորա յիւրոց կառավարութեանց, գործք նորա եւ արգիւնք յամենայն գործս գոյով հրապարակական եւ երեւելի՝ ամենեւին ոչ կարօտին բանիւ վկայութեանց այլոց. նա մանաւանդ որպէս ի նոցուց երկուց Կայսերական Մեծութեանց գտանին գործք նորա վկայեալք ամենողորմած զրամատիւք եւ վարձատրեալք ասպետական նշանօք, նոյնպէս եւ ի ժառանգէ տէրութեան Պարսից առաւել յոյժ գտանին ջատագովեալ յիւրաքանչիւր ժամանակի՝ հրովարտակօք եւ վարձատրեալ պարգեւօք բազում անգամ ըստ նոցին սովորութեանց, կամ ականջալուրք գործոց նորա եւ մանաւանդ բնակեալքն ի Ռուսաստան՝ որք ծանօթք են բազում բարեկարգութեանց նորա եւ ազգաշահ ջանից եւ վաստակոց եւ երեւելի գործոց, միշտ ունեցեալ են եւ ունին վասն նորա զբարի համարումն առաւել յոյժ: »

Սիւ եւ Աղթամար նախանցեալ ժամանակաց ղեղձմանց արդիւնքն՝ եւ ոչ սակաւ դարերէ հետէ սպըրդեալ անարժան եւ վտանգաւոր ցործոց յիշատակներ կնեակայացնեն, զորս բառնալ՝ երբ օրինաւոր եւ խոհեմ ընթացքով ջանք լինի՝ մի բարեպատեհ միջոցում շատ դժուար չէ: Ջայս թողումք՝ որ ժամանակն արդիւնաւորէ:

Սակայն ի նկատի պիտի ունենամք նաեւ երբեմն երբեմն երեւեցած եւ մի միայն անձնական շահուցն ծարաւ եղող այն նուազամիւ անձինքը՝ որպիսիք ցայսօր եղած են եւ կան մեր մէջ՝ եւ դիշերաջան կըտրնին Սոյի եւ Աղթամարայ ապօրինաւոր դրութեանց եւ հակառակածութեան՝ պիտականուն զոյուծեանցն ընդարձակութիւն եւ նշանակութիւն տալ՝ մանաւանդ առաւել կեցնին առաջնոյն համար:

Ապտիւն Ս. Էջմիածին լինելով օրինաւոր եւ հաւաքաւոր կեդրոն եւ Հայոց Հայրապետութեան առա-

քելական Գահի բուն եւ նուիրական վայր՝ թէպէտ երբեմն արտաքին անյաղթելի հանգամանքներէ եւ ընտարարութիւններէ հարկադրեցաւ տեղափոխիլ եւ թափառել աստ եւ անդ, եւ ուր սլանդիստէր՝ դարձեալ Հայրապետ Ազգիս՝ իւրեանց Կոնդակաց եւ ստորադրութեանց մէջ անմուաց կործանելին Վ. ԷՋՄԻԱԾԻՆԻ ԿԱՄ ԷՋՄԻԱԾԻՆԻ (Կաթողիկոս Էջմիածնի, Պատրիարք Վաղարշապատու)՝ անշուշտ կամելով ցուցանել Հայրապետական նուիրական Աթոռոյ կեդրոն եւ վայրը աստ լինել, եւ ահա ի վերջոյ Հայրապետական Աթոռն Հայաստանեայց այսր ի Ս. Էջմիածին կրկին փոխադրեցաւ եւ վերահաստատուեցաւ, սակայն այժմ ինչ ԴԶ եւ ՀԷԺ նպատակ կայ՝ զի ոմանք՝ Ս. Էջմիածնի դէմ զինուած են, եւ Սիսը եւ Աղթամարը տարօրինակ իմն կերպով պաշտպանել կերազեն, մինչեւ անգամ երբեմն Պաղեստինէն եւս տղիտարար արձագանք հնչեց՝ Եկեղեցւոյ եւ Ազգի զլիսոյ միութեան դէմ խիզախելով եւ եպիսկոպոսաց նմանցնելով՝ իբր զի Կաթողիկոս - Հայրապետաց եւ Եպիսկոպոսաց պաշտօն եւ աստիճանքն մի եւ նոյն լինէին, եւ Եկեղեցւոյ զլիսոյ միութեան մէջ բազմազխտանի դրութիւն՝ այս ինքն շատ կաթողիկոսներ ունենալը նախնեաց սահմանադրութեանց եւ Եկեղեցւոյ օրինաց համաձայն լինէին:

Բայց եւ այնպէս հարկ չէր եւ ոչ կվայելէր նոյնպիսեաց եւ նոցին խարդաւանութեանց աւելի կարելորութիւն տալ՝ եւ բաւական էր ամենայն զգուշութեամբ եւ աջարջութեամբ վարուիլ եւ գործել նոցա դէմ՝ եթէ նոցա մէջ մի օտար եւ զօրաւոր յատ եւ ազդեցութիւն չգտնուէր եւ ի կործանումն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ չնեղործէր, որ եւ ոչ սակաւ ժամանակէ ի վեր կայ եւ ամեն կերպով միջոցներ կհնարէ եւ կգործէ, ինչպէս նաեւ երբեմն մի քանի առիթներու մէջ յաջողած է, որոց համար մի քանի ապացոյց կըգտնէ եթէ ուշադիր եւ բանադէտ ընթերցողն քաջ ի միտ առնու եւ նկատէ վերեւ հրատարակեալ տեղեկագիրը՝ զոր գտած եմք Մայր Աթոռոյս ձեռագրաց մէջ, որ եւ իբր տեղեկագիր գրուած եւ ուղղուած պիտի լինի մի պաշտօնական տեղ 1828 — 50 թուականի միջոցներում*):

(*) Յանցեւումս մի քանի լրագրաց մէջ այս տեղեկագրէս բաղւած մի քանի պարբերութիւնք տեսնուե-

Արդ ինքնին կարգովի՝ որքան զմերայինս օտարն աւելի օգուտ ունենալով եւ քաղել նկրտելով՝ առաւել քան զառաւելն կշանայ Աղծամարայ եւ մանաւանդ Սոյ պիտակ խնդիրները յուզել եւ բարձրացունել, որով ոչ սակաւ առիթներու եւ պատեհութեանց մէջ էջմիածին ծանր հարուածներ եւ վրտանդներ եւս տեսած է, զորս դժբաղտաբար ամեն մարդ կարող չէ նկատել եւ իմանալ՝ եթէ հմուտ եւ քանդէտ անձինք ի պատեհ ժամանակի անցքերը չլուսաւորեն եւ բացատրեն ըստ արժանւոյն:

Առ այժմ այսքանով կրաւականամբ կրկին ազդելով ընթերցողաց ուշադրութեամբ նկատել վերեւ հրատարակեալ տեղեկագիրը, որպէս զի անցեալ եւ ներկայ անցքերէն Մայր Աթոռոյս նկատմամբ մի ողջամիտ գաղափար եւ հեռատես խորհրդածուծ իւն կարողանան ամփոփել, թէպէտ տակաւին բաւական թերութիւնք կան յիշեալ տեղեկագրի մէջ:

Վ. Ե. Մ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Ք Ա Ն Ի Մ Ի Խ Օ Ս Ք

ՓԱԹ ԱՆԻ ՀԱՀԻ ՎԵՐԱՅ

(Ծարձ. և վերջ.)

Գ. Գաւ — Ելի շահի հանանցանուններն, որոնք գաւաղներ ծնել են, թայտ մեւել են գաւաղներն, և շահի մահոտան խաճանակն գաւաղներն կենդանի չեն եղած:

Հ. Խէյր — Նըսա խանում՝ զուտար Սանկ — Սարցի Աթուլթալիբ բէկի, երկու զաւակներ ծնեց, և մեռան:

ՀԱ. Հիւսէյն Մալիք խանում Լէկ-զուհի:

ցան եւ Լուսաշադի Ներսէս Կաթուղիկոսի դուռածոց կվերադարձին, սակայն տեղեկագրիս վերջին պարբերութիւնը ինքնին կուղղեն այդ սխալը, միայն թէ՛ մեք եւս կը ժողարանամք ստոյգը իմանալ թէ՛ ով գրած է:

ՀԻ. Զըհան — Աթրուզ խանում, զուտար Փարաւանդ Աէիդ Նազարի, մին որդի ծնել էր՝ մեռաւ:

ՀԳ. Հաջե — Նաբաթ խանում Խալայելուհի, երկու զաւակներ ունէր. մեռան:

Իս տիկինն նախ շահի հօր եղբայր Զաֆար — կուլի խանի կինն էր, յետոյ ամուսնացաւ Գաթ — Ալի շահի հետ, որիցն ծնած զաւակները մեռնելէն յետոյ ինքն շահն ապահարզան տուեց ու Սադր — Ազամ միրզայ Շաֆուդ հետ ամուսնացրեց, և վերջն սրա մեռնելէն յետոյ զընաց Մէքէ:

ՀԴ. Դիլ — արամ խանում, Վրաստանի կողմիցն էր, մին որդի ունէր՝ վախճանուեց:

ՀԵ. Թուլթի խանում Հայուհի, մի զաւակ ունէր. մեռաւ:

ՀՁ. Խաղիջէ խանում, Խորայելուհի, երկու զաւակներ ունէր. մեռան:

ՀԼ. Զան — բէգում, Կումեցի, մի զաւակ ունէր, մեռաւ:

ՀԼ. Գիւլ — բախտ խանում, Խամուլթ Թուրքմաններէն, երեք զաւակներն մեռան:

ՀԹ. Հաջե խանում, Թալիշ ցեղով, երկու զաւակներ ունէր. մեռան:

Ձ. Գիւլ — անդամ խանում, Խորայելուհի, երկու զաւակներ ունէր. մեռան:

ՁԱ Շահ — փարվար խանում Կարաչօրլու ցեղէն, երկու զաւակներ ունէր. մեռան:

ՁԲ. Սաքինէ խանում, Վրաստանի կողմէն, երկու զաւակներ ծնան. մեռան:

ՁԳ. Սարվ — նազ խանում, Թէհրանցի, մի զաւակ ծնեց. մեռաւ: